

Pražské tvrze

Otázka opevněných dvorců je zvláště zajímavou kapitolou středověké architektury. K vývoji tohoto stavebního typu dochází souběžně s daleko významnějšími realizacemi spadajícími do okruhu sídel mocných feudálů. V podstatě se musíme vrátit k hradištním typům, které se pak začaly diferencovat podle významu. Rozdíl mezi nimi a pozdějšími stavbami spočíval hlavně v tom, že v opevněném okrsku chránily původně hradby nejen obydlí, ale i chlévy a hospodářské budovy, které teprve později, zřejmě s cílem posílit účinnost obrany, byly z opevněného okrsku vylučovány. Tak vlastně vznikaly hrady, jejichž fortifikační systém se stával stále složitější. Současně se utvářely charakteristické typy opevnění sídel drobných feudálů, ale oproti náročným stavbám hradů byly tyto tvrze pouze jejich odleskem.

S příchodem křesťanství došlo k vývoji nového stavebního typu. Na rozdíl od předchozích rotund, které byly obvykle samostatnými objekty uprostřed hradištního areálu a jejichž architektura byla ovlivněna Velkou Moravou, a tedy východními centry,¹ křesťanské kostely pod vlivem západní kultury byly budovány na pravoúhlém obdélném půdorysu a zpravidla byly spojeny s tvrzi.

Dnešní území Prahy je velice rozlehlé, zaujímá plochu kolem 500 km². Ta samozřejmě zdaleka přesahuje rozsah původního osídlení, které se rozkládalo mezi Pražským hradem a Vyšehradem, a bylo základem pro později vzniknuvší konglomerát. Rozsah památkové rezervace, která je přibližně shodná s Prahou z konce 14. století, zaujímá pouze necelá 2 % z území dnešního města. Areál historického města tvořila původně řada samostatných osad, které měly zřejmě i svá opevněná centra, kde sídlil feudál vlastníci příslušné území. V některých případech by snad bylo možné toto tvrzení hlouběji doložit, ale zatím pro to nemáme dostatek dokladů, protože se tyto tvrze nezachovaly a archeologický průzkum v těchto místech může být prováděn jen zcela výjimečně.

Jinou záležitostí jsou opevněné dvorce feudálů, které byly budovány hlavně na Starém Městě ve 12. a 13. století. Těch se zachovala celá řada, i když pouze ve fragmentech, které jsou zabudovány v pozdějších přestavbách. Nejzajímavějším typem toho druhu je palác pánů z Kunštátu a Poděbrad v Řetězové ulici. Tyto stavby se osvobozují od vazby na kostel, protože již nejde o opevnění umístěné uprostřed osady, ale o sídla, která byla budována v návaznosti na Pražský hrad.²

Je třeba podotknout, že dříve než došlo ke konstituování středověkého města ve vlastním slova smyslu, kromě panských dvorců a zbytků někdejších opevněných osadních kostelů,



Čp. 1 – Ctěnice, Praha 10-Vinoř

hrály nemalou roli i některé kláštery, které byly později zahrnuty do městského areálu. Ty pochopitelně měly své vlastní a velmi důkladné opevnění. Nemá smysl je vyjmenovávat, ale přesto bych chtěl upozornit například na Strahovský klášter premonstrátů, malostranskou komendu johanitů a staroměstský areál německých rytířů (v místech dnešního OD Kotva).

V roce 1232 byla rozhodnutím krále Václava I. Praha opatřena opevněním, čímž byl vytvořen první okresek města. Následovaly další zásahy do původní struktury, k městu byla přičleněna Havelská čtvrť a za Přemysla Otakara II. Malá Strana. Dále pak byl hradbami vymezen hradčanský areál a za Karla IV. Nové Město. Teprve tehdy byla vlastně veškerá rozptýlená zástavba rozkládající se mezi Pražským hradem a Vyšehradem pojata do pevného urbanistického útvaru.

Zmíněná skutečnost však nebránila tomu, aby uprostřed těchto opevněných celků nevznikaly stavby, které měly ještě navíc svou vlastní fortifikaci. Nejzajímavější jsou v tomto směru věžové domy, které typologicky navazují na opevněné paláce vyskytující se i v jiných evropských centrech.³

Tato otázka je velice zajímavá, ale pro aspekty, které sledujeme, není podstatná. Jde spíše o to, jak se dále vyvíjely opevněné stavby na území, které nebylo pojato do opevnění Prahy. Od někdejších hradišť, z nichž některá měla mimořádný význam (například Závist), směřoval

vývoj k umístění kostela do středu opevněného okrsku, přičemž byl zpravidla spojen mostem s tvrzí, a to jak kostel obdélného půdorysu, jako například v Kyjích,⁴ tak rotunda, jež byla později s tvrzí spojena věží. V interiéru kostelů pak vznikají empory, tribuny a podobně, které přímo komunikačně navazují na spojovací most. Toto stavební pojetí ovlivnil vzor císařských falcí, které ale byly na mnohem vyšší architektonické úrovni.

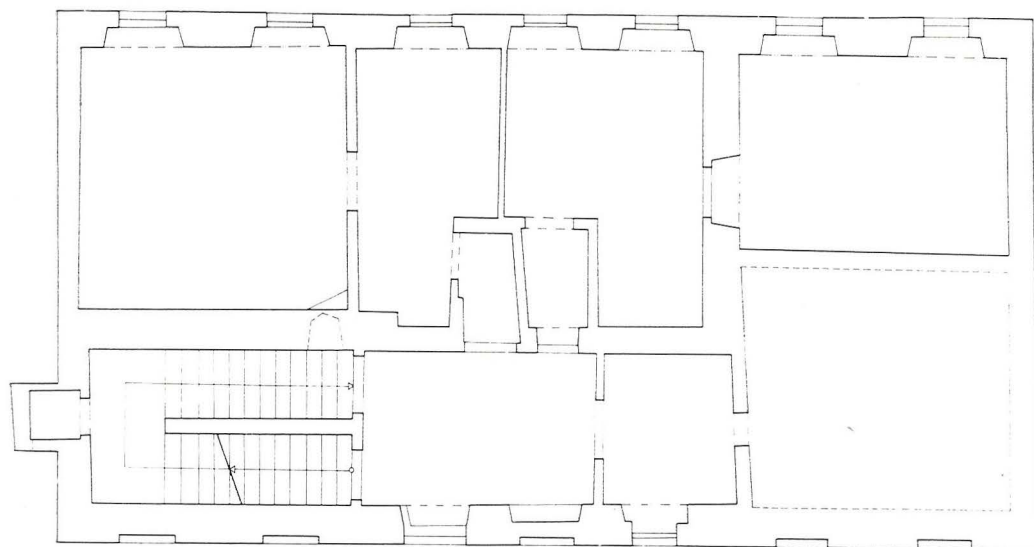
Kostel hrál mimořádně významnou roli v opevnění osady, protože byl její nejbytelnější stavbou. Svými silnými kamennými zdmi, malými okny střílnového tvaru a celým uzpůsobením, hlavně měl-li věž, byl předurčen k obraně. Tvrz feudála byla méně důkladně stavěna, a proto neposkytovala tak bezpečné útočiště.

Kostel jako obranný prvek měl svůj význam i pro ochranu všech obyvatel obce. Ti se sem totiž zpravidla vešli a mohli také pod vedením svého feudála podnikat obranné akce. Samozřejmě, že taková tvrz nemohla vzdorovat silným ozbrojeným jednotkám, ale postačila pro ochranu proti menším útvarům, jejichž útoky jistě nebyly velikou vzácností.

Od tohoto spojení sídla malého feudála s kostelem pak proběhl další vývoj, který je charakteristický hlavně pro 14. století. Dochází k oddělení kostela a tvrze. Panské sídlo, které se osamostatnilo, dostává novou podobu, hlavně potud, že je vybaveno důmyslnějším obranným

Čp. 7 – Benice, Praha 10 – celkový pohled

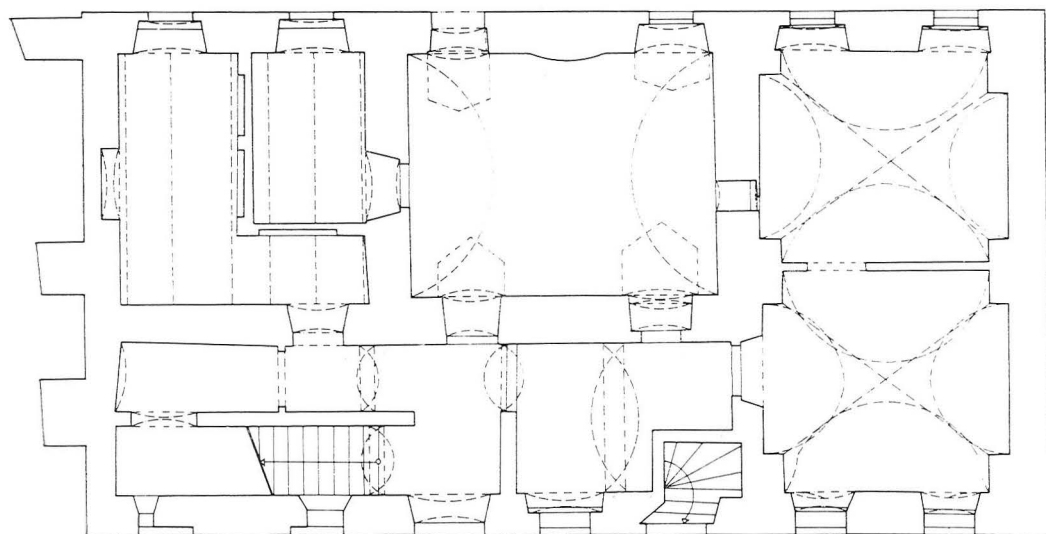




1. patro

Čp. 7 – Benice, Praha 10 – zaměření 1. patra

Čp. 7 – Benice, Praha 10 – zaměření přízemí



přízemí



0 1 2 3m

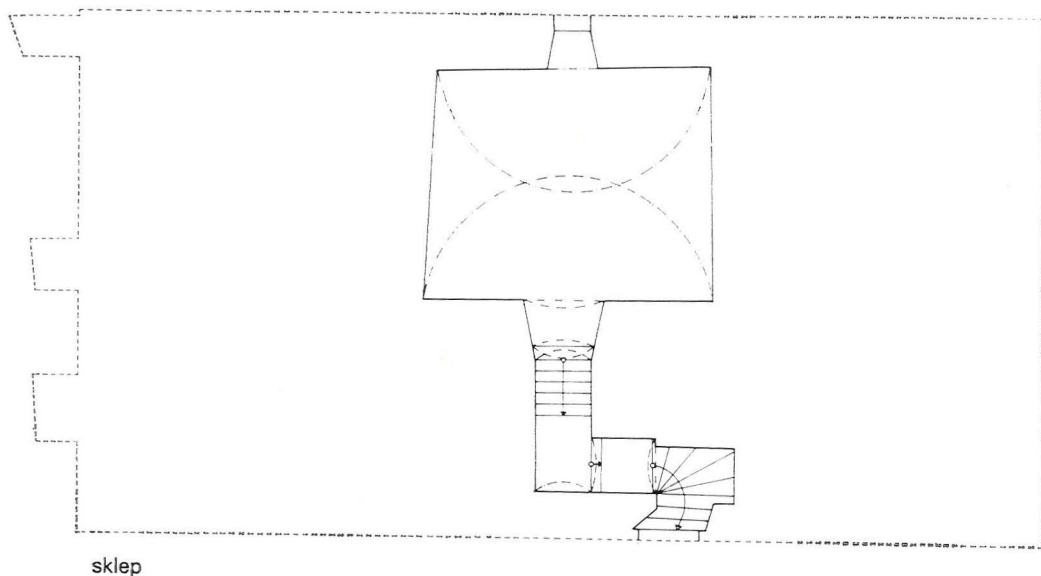
systemem. Tak vlastně vznikají tvrze v plném smyslu tohoto pojmu. Jejich typologie je do značné míry odvozena od hradů, ale mají i některé vlastní prvky, které jsou pro ně charakteristické. Na území dnešní Prahy jich byla celá řada, ale málokterá z nich se dochovala. O jejich existenci vypovídají většinou jen velice kusé zprávy, v některých případech pak i archeologické průzkumy.

Můžeme je rozdělit do dvou základních typů. Především to jsou tvrze vybavené vlastní věží. K nim patří například Kralovice, ale i některé další, jak ukazuje nedávný archeologický průzkum v Čimicích a stavebně historické prověření objektu čp. 7 v Benicích. Druhým typem jsou tzv. vodní tvrze. Zatímco předchozí typ byl s oblibou stavěn na návrší, jehož svahů používal k posílení své fortifikační funkce, pak druhý byl naopak budován u vodních toků či rybníků a využíval této přírodní překážky, která svedením do důmyslného příkopu zvyšovala jeho obranyschopnost. Velice krásným příkladem tohoto druhu je tvrz v Chodově, která má navíc takřka důsledně kruhový půdorys umožňující co nejvýhodnější obranu.⁵

Určitou kombinací obou typů je pak tvrz ve Ctěnicích,⁶ která stojí na mírném návrší, a ač nemá zcela kruhový půdorys, vytváří nepravidelné nádvoří vejčitého tvaru, nad jehož vjezdem se tyčí věž. Původně bylo jistě využito i blízkého potoka, jehož vodu bylo možno zavést do vodního příkopu.

Daleko méně se zachovalo z tvrze ve Vršovicích,⁷ postavené při Botiči. Dnes lze jen těžko říci, jaká byla její původní dispozice, ale o tom by nás mohl poučit systematický archeologic-

Čp. 7 – Benice, Praha 10 – zaměření suterénu





Kralovická tvrz čp. 19, Praha 10

ký průzkum, který je plánován, dojde-li zde ke stavebním úpravám, jež tu zamýšlí realizovat TJ Bohemians.

Přesnou hranici mezi tím, kde končí typ tvrze a kde začíná středověký hrádek, lze stanovit velmi obtížně. Na území dnešní Prahy hrádky nejsou (snad kromě zřícenin hradu Václava IV. v Kunratickém lese), ale v jejím bezprostředním okolí je to například hrad v Říčanech, ale třeba i Jenštejn a Litovice.

Tyto stavby dokreslují obraz, který si můžeme udělat o drobných fortifikačních stavbách postavených zejména ve 14. století v okolí Prahy. Chtěl bych ještě připomenout, že podle historických zpráv bylo tvrzí a hrádků mnohem více, než jich nyní zatím známe. Je však možné, že je budeme nalézat nejen při archeologických průzkumech, ale i při bližším zkoumání některých objektů, o nichž jsme se až dosud domnívali, že jsou slohově mladší. Takovou spornou záležitostí byla například stavba v Horních Měcholupech, o níž panovala domněnka, že je středověkého původu. Poslední přestavba tohoto objektu ve slohu romantické gotiky jako by napovídala, že tomu tak skutečně bylo. Avšak podrobnější průzkum, který tu provedl Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (dr. Horyna), ukázal, že jde o stavbu v nejlepším případě barokního původu.

Jiná je situace v Benicích. Jde o osadu kdysi lidu Zbyňova.⁸ Tato historická zpráva ukazuje na to, že původně v obci nutně musela být tvrz, kde sídlil feudál, v daném případě Zbyň. Při zaměření objektu čp. 7 se ukázalo, že jádro stavby, která jinak svým vzhledem odpovídá

původu z 18. století, tvoří blok, jehož zdivo je bezdůvodně zesíleno. Na tomto takřka čtvercovém půdorysu, který sahá do suterénního prostoru zaklenutého valenou klenbou z lomového kamene, na níž jsou ještě patrné stopy po šalování a jejíž výběhy leží takřka při samé podlaze, je postavena přízemní prostora, rovněž zaklenutá, tentokrát však již valenou klenbou cihelnou s lunetami. Tlusté zdivo sahá až do prvního patra, avšak již jen částečně, pouze při jedné straně. Toto zjištění ukazuje na to, že jádrem objektu čp. 7 v Benicích byla věž středověkého původu, která byla později zřejmě pobořena a v 16. a 17. století opatřena přístavbou, která ji pojala do svého půdorysu. Z té doby zřejmě pochází valená klenba v její přízemní části. O tom, že v 18. století tu došlo k dalším úpravám, svědčí nejen změny na fasádě objektu, ale jak prokázal hloubkový průzkum i skutečnost, že jedna z místností přiléhající k věži byla opatřena dvěma dodatečně zaklenutými křížovými poli.

Pražské tvrze mají velký význam v paletě chráněných objektů na území našeho hlavního města. Je jim proto věnována pozornost a jsou prováděna opatření směřující k jejich obnově. V nedávné době byla opatřena novým krovem a střechou tvrz v Kralovicích a v roce 1984 byly také zahájeny práce související s rekonstrukcí tvrze v Chodově. Těmito výsledky však úsilí pražské památkové péče končit nebude, a proto je třeba hledat další cesty k tomu, aby tyto vzácné památky nezanikly a byly co nejdříve obnoveny.

Chodovská tvrz čp. 1, Praha 4



POZNÁMKY

- ¹ Naproti tomu je nutno zmínit se o starším názoru Josefa Cibulky (Cibulka, J.: Václavova rotunda sv. Víta, Svatováclavský sborník vydaný na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého, díl I., 1934, s. 230 až 685), kde se uplatňuje hypotéza, že architektonický typ centrály k nám přišel ze západu. U rotundy sv. Víta vkládá rekonstrukce J. Cibulky a K. Hilberta (s. 556 o. c.) vnitřní ochoz do rotundy, jehož existenci dovozuje logickými úvahami konstrukčního rázu i analogiemi se západní architekturou, bohužel však nikoli hmotnými nálezy. Je třeba dále podotknout, že význam velkomoravských rotund nebyl v době, kdy Cibulka svou práci psal, dostatečně známý.
- ² Tyto domy vycházely typologicky z falce – viz Hejna, A.: České tvrze 1961, s. 24.
- ³ Například v Bologni, ale i řadě německých měst, jako třeba v Norimberku, či Trevíru (Steipe – viz Queck, W.: Die Steipe, 1972, Trier).
- ⁴ Rotunda v Přední Kopanině, jejíž věž je však přistavěná.
- ⁵ Hejna, A.: o. c. s. 15. Dělí tvrze na kruhové hrádky nížinné (zpravidla slovanské) a na návrší s věží (mladší-germánské).
- ⁶ Hejna, A.: o. c. s. 26. Zde uvádí další alternativu, a to kombinaci věže s obytnou stavbou.
- ⁷ Hejna, A.: o. c. s. 28. Zde uvádí též skupinu tvrzí bez charakteristických znaků, k nimž tato zřejmě patřila.
- ⁸ Profous, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl I., 1954, s. 58, 59.